

Валериј СОФРОНИЕВСКИ

## ЗА ТРАНСЛИТЕРАЦИЈАТА НА ГРЧКИТЕ БУКВИ

Во современата научна мисла речиси не постои област која своето потекло не го води од антиката или чии корени не навлегуваат длабоко во културното и книжевното наследство на старите Хелени. Мноштвото пишани споменици од кои и ден денес со возобновлива свежина се напојуваат уметничките и научните логосни продукции, претставуваат цивилизациска придобивка за целата западна култура. Покрај илјадниците називи, термини и поими вplotени во базичните конструкции на разните научни гранки, старата хеленска мисла претставува неисцрплив извор за нови и чудесно прецизни дефиниции на умствените простори што ги создава и открива човековото *ratio*. Повикувањето на хеленската книжевна традиција не е ниту минлив тренд ниту знак за некаков бесцелен интелектуализам, туку насушна потреба за детерминирање општочовечки мисловни активности и воспоставувањето на нивна најбрза и најточна комуникација меѓу единките што нив ги споделуваат.

Во таа смисла, честопати се јавува нужност од наведување мисловни целини (зборови, синтагми, реченици или дискурси) извлечени од текстовите напишани на јазикот со кој зборувале старите Грци, зашто изворникот со својата етимолошка и семантичка дефинираност нуди поширока експликабилност на исползуваната мисла. Начинот на кој тоа се прави во пишаната реч покажува состојба која може да се подели во две насоки: од една страна веќе се практикува употреба на оригиналното старогрчко писмо, а од друга се врши транслитерација на буквите на некое, во светот, општопознато писмо (највообичаено латиничното). Искуството покажува дека за многу научници, интелектуалци и, особено, за обичните читатели, азбуката или, поточно, алфабетот на Хелените, претставува *terra incognita*, што значи за најголемиот дел од популацијата што го користи пишаното слово, првиот начин претставува пречка за целосно

восприемање на авторовата творечка идеја. Поради ова, во светот сè повеќе се прибегнува кон „пресловување“ на грчкото писмо, негово заменување со писмо кое им е познато на поширокиот круг читатели.

Навистина е за поздравување напорот што го прави „Годишниот зборник“ на Филозофскиот факултет во Скопје за обезбедување транслитерација на грчкиот алфавет, со што се доближува до редакциската политика што ја водат познатите научни периодични списанија, како на пр. *American Journal of Philology*, Baltimor: The Johns Hopkins University Press, едно од најреспектираните во светот од областа на класичната филологија. Примерите за ваквата состојба се навистина многубројни и би било бесцелно да ги наведуваме, особено што таа е нашироко присутна и во другите книжевни публикации (книги, брошури, монографии, енциклопедии итн.). За нас е од големо значење што и македонските книжевни изданија веќе изобилуваат со примери на транслитерирање на грчкиот алфавет. Меѓутоа, за жал, истражувањата покажуваат дека тоа се врши „според свое наоѓање“, неунифицирано, непрецизно и недоследно на традицијата што постои во светот.

Затоа, без да именуваме автори, дела или издавачи каде што се јавуваат ваквите пропусти, нашата намера е да направиме обид за воспоставување основи според веќе утврдените светски стандарди, кои ќе може да им послужат на идните автори и едиторите при нивното транслитерирање на грчките букви. Меѓу другото, срочувањето на овие закономерности во пишана реч, ќе овозможи повикување на некаква кодифицираност при „оправдувањето“ за исползуваната транслитерација. Имено, предложената унификација е извршена со консултација на мноштво периодични списанија, одделни книги и http - страници со содржини од класичната филологија на глобалната телекомуникациска мрежа - Интернет.

Соодветно на интернационалната стандардизација, транслитерацијата и кај нас, поради веќе општопознатите причини е потребно да се врши со латинично писмо, поточно со римската абецеда. Грчкото писмо содржи 24 букви (но повеќе гласови, како на пр. дифтонзите), со фонетски вредности, кои понекогаш се разликуваат од оние во

нашиот јазик. Меѓутоа сите тие можат да се транслитерираат со латиничното писмо и тоа на следниот начин:

Грчко ѝисмо	Латинична ѝитранслиѝеарѝија	дифѝионзи (двоѝласки)	Латин. ѝитранслиѝ.
Α, α	a	αι	ai
Β, β	b	ει	ei
Γ, γ	g	οι	oi
Δ, δ	d	αυ	au
Ε, ε	?	ευ	eu
Ζ, ζ	z	ου	ou
Η, η	ē	υι	ui
Θ, θ (θ)	th	ᾱ̄ или ᾱι	āi
Ι, ι	i	η̄ или ηι	ēi
Κ, κ	k	ω̄ или ωι	ōi
Λ, λ	l	ηυ	ēu
Μ, μ	m		
Ν, ν	n		
Ξ, ξ	x	spiritus asper ( <sup>ˆ</sup> )	h
Ο, ο	?		
Π, π	p		
Ρ, ρ	r (rh - <i>init.</i> )		
Σ, σ, ς, Ϸ	s	Знаци за инѝерѝункѝија	
Τ, τ	t	( <sup>ˆ</sup> )	( : ) или ( ; )
Υ, υ	y	( ; )	( ? )
Φ, φ	ph		
Χ, χ	kh		
Ψ, ψ	ps		
Ω, ω	ō		

Што може да заклучиме од понудената табела? Имено, обичните консонанти се предадени со соодветни од латиничната абеѝеда (сигмата, без разлика дали е крајна или лунарна, секогаш се пренесува со 's'), а сложените (θ, φ, χ и ψ) со групи од по два консонанта (со исклучок на ξ на кого му одговара латиничниот сложен консонант x), што најверно и најблиску ја отсликува реалната гласовна состојба. Сложениот консонант χ го транслитерираме со kh, прифаќајќи ја германската традиѝија (бидејќи одговара на вистинската фонетска вредност), иако во последно време и англосаксонската школа, која

до извесно време знакот го пренесуваше со *ch*, сè повеќе ја прифаќа ваквата транслитерација. Иако и знакот *ç* претставува сложен консонант (*dz*), чија гласовна вредност ѝ одговара на нашата согласка 's', сепак, поради традицијата со која во римското писмо е пренесен преку латиничната буква *z* и ние ја задржуваме ваквата транслитерација (се разбира, соодветно на светските стандарди).

Што се однесува до вокалите, состојбата е следната: кусите самогласки 'e' и 'o', т.е. 'ε' и 'ο' или 'епсилон' и 'омикрон' ги предаваме со соодветните во латиничното писмо (*e*, *o*) со знакот за кусост врз нив - (˘), и аналогно, долгите самогласки 'e' и 'o', т.е. 'η' и 'ω' или 'ета' и 'омега' преку истите (*ē*, *ō*) со знакот за должина врз нив - (ˉ). Вообичаено е за вокалите *α*, *ι* и *υ* да не се назначува квантитативната вредност, но доколку за тоа постои потреба, дозволено е и тие да ги попримат знаците за должина или кусост. Вокалот *υ* кога стои сам или не претставува дел од дифтонг (види подолу) го транслитерираме со *u* (не со *i*, како што сè уште се пренесува во голем дел од англосаксонската литаратура).

Во грчкиот јазик постојат и дифтонзи или двогласки составени од два вокала, т.е. од чисти вокали (*α*, *ε/η*, *ο/ω*) и полувокали (*ι*, *υ*). Комбинацијата на кусите чисти вокали и полувокалите ги дава таканаречените вистински дифтонзи; од нив, добиените со полувокалот 'ι' - (*αι*, *ει* и *οι*) ги транслитерираме без никакви промени со соодветните знаци во латиничното писмо, или *ai*, *ei* и *oi*; меѓутоа, добиените со полувокалот 'υ' - (*αυ*, *ευ* и *ου*) ги транслитерираме аналогно на вистинската гласовна вредност (дури и дифтонгот *ου* кој преминал во монофтонг и чиј изговор одговара на нашето 'у', т.е. латиничното 'u') или со *au*, *eu* и *ou* во латиничната абецеда. Во грчкиот јазик среќаваме и други двогласки, како на пр. дифтонгот *ηυ* добиен од долг чист вокал и полувокал, кого го транслитерираме со *ēu* или дифтонгот *υι*, добиен со комбинацијата на двата полувокала, кого го транслитерираме со *ui*. Со комбинацијата, пак, на долгите чисти вокали (*α* долго, *η* и *ω*) и полувокалот (*ι*) се добиени таканаречените долги дифтонзи (*αι*, *ηι* и *ωι*), кои во пишаните текстови обично ги среќаваме предадени со гласот јота потпишан под чистиот вокал или - *α*, *η* и *ω* (но, најчесто, кога дифтонгот доаѓа на почеток од зборот кој почнува со голема буква, оваа јота стои до чистиот вокал, на пр.

ᾠδεῖον), а кои со латиничното писмо ги транслитерираме во својата изворна форма, т.е. со âi, ëi и ëi.

Понекогаш чистите вокали и полувокалите не прават дифтонг и во изговорот тие одделно се произнесуваат; во тој случај, во грчкиот јазик е вообичаено над знакот за вториот глас да се стават две точки (трема или дијареца), што упатува на постоење слоговна граница меѓу вокалите. При транслитерацијата на овие вокали, се задржува дијарезата над вториот глас, а се пренесуваат според одделните гласовни вредности што ги имаат, на пр. ἄυρνος - aurnos, πρᾶϋς - prays, Ἄτρεΐδης - Atreidēs.

Грчкиот јазик разликува и еден метаморфозизиран консонант (spiritus, т.е. здив, оддишка), кој се јавува пред почетните вокали, а се означува со знак ставен над буквата (кај дифтонзите над вториот вокал, но во изговорот пред почетниот вокал). Овој рудиментиран глас се јавува во две модификации - како lenis (´) кога само се означува, но не се произнесува при изговорот и како asper (˘) кога се изговара со гласовна вредност на буквата h. Поради ова, зборовите од грчкиот јазик кои над почетниот вокал имаат spiritus lenis, т.е. (´) не добиваат никакви дополнителни знаци при нивната транслитерација со латинично писмо, меѓутоа кога кај нив се јавува spiritus asper, т.е. (˘), на почетокот тие го добиваат консонантот h: ἄνθρωπος - anthrōpos, ἔλπις - elpis, меѓутоа: ἕπνος - hypnos, ἡσυχία - hēsukhia, υῖός - huios.

И консонантот ‘p’ кога се наоѓа во почетна позиција редовно добива spiritus asper: како во ῥήτωρ, Ῥόδος, ῥάβδος. Меѓутоа, во изговорот овој здив не се произнесува. Затоа при транслитерирањето оваа почетна позиција на ликвидот ‘p’ ја пренесуваме со консонантската група rh, т.е. со означен asper зад ‘p’. Оттаму, горните лексеми ќе добијат облик: rhētōr, Rhodos, rhabdos.

Веќе забележавме дека акцентирањето при ваквото пренесување на грчките зборови е исфрлено, поради бројот на нагласките во старогрчкиот јазик (три: киркумфлекс, акут и гравис), што дополнително би ја обременило транслитерацијата. Меѓутоа, доколку потребите на авторите што ги ползуваат овие зборови наложуваат употреба на акцент (поради, да речеме, некаква смисловна промена), тогаш е дозволено тој да се стави над соодветниот вокал (кај дифтонзите на вториот). Сметаме дека и интерпункциските знаци би

требало да се променат, т.е. грчките да се заменат со соодветните во латиничното писмо; со оглед на тоа што другите се исти, промените се однесуваат само на грчките знаци (·) и (;) и тоа, за првиот со две точки или точка-запирка (: или ;) , а за вториот со прашалник (?).

Како пример за предложената транслитерација, во продолжение ги донесуваме првите дваесеттина стиха од Хомеровата *Илијада*, најпрво предадени во грчкиот оригинал, а потоа транслитерирани со латинично писмо.

- Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος  
 οὐλομένην, ἣ μυρί' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε,  
 πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν  
 ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν  
 5 οἰωνοῖσί τε πᾶσι, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή,  
 ἐξ οὗ δὴ τὰ πρῶτα διαστήτην ἐρίσαντε  
 Ἄτρεΐδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς.  
 Τίς τ' ἄρ' σφωε θεῶν ἕριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;  
 Λητοῦς καὶ Διὸς υἱός· ὃ γὰρ βασιλῆϊ χολωθεῖς  
 10 νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὄρσε κακὴν, ὀλέκοντο δὲ λαοί,  
 οὐνεκα τὸν Χρῦσῆν ἠτίμασεν ἀρητῆρα  
 Ἄτρεΐδης· ὃ γὰρ ἦλθε θεῶς ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν  
 λυσόμενός τε θύγατρα φέρων τ' ἀπερείσι' ἄποινα,  
 στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος  
 15 χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ, καὶ λίσσετο πάντας Ἀχαιούς,  
 Ἄτρεΐδα δὲ μάλιστα δύω, κοσμήτορε λαῶν·  
 Ἄτρεΐδαι τε καὶ ἄλλοι εὐκνήμιδες Ἀχαιοί,  
 ὑμῖν μὲν θεοὶ δοῖεν Ὀλύμπια δόματ' ἔχοντες  
 ἐκπέρσαι Πριάμοιο πόλιν, εἶ δ' οἴκαδ' ἰκέσθαι·  
 20 παῖδα δ' ἐμοὶ λύσαιτε φίλην, τὰ δ' ἄποινα δέχεσθαι,  
 ἄζόμενοι Διὸς υἱὸν ἐκηβόλον Ἀπόλλωνα.

- Mēnin aeide thea Pēlēiadeō Akhilēos  
 oulomenēn, hē myri' Akhaios alge' ethēke,  
 pollas d' iphthimous psykhas Aīdi proiapsen  
 hērōōn, autous de helōria teukhe kynessin  
 5 oiōnoisi te pasi, Dios d' eteleieto boulē,

- ex hou dē ta prōta diastētēn erisante  
Atreidēs te anax andrōn kai dios Akhilleus.  
Tis t' ar sphōe theōn eridi xyneēke makhesthai?  
Lētous kai Dios huios: ho gar basilēi kholōtheis  
10 nouson ana straton orse kakēn, olekonto de laoi,  
houneka ton Khrysēn ētimasen arētēra  
Atreidēs; ho gar ēlthe thoas epi nēas Akhaiōn  
lysomenos te thygatra pherōn t' apereisi' apoina,  
stemmat' ekhōn en khersin hekēbolou Apollōnos  
15 khryseōi ana skēptrōi, kai lisseto pantas Akhaious,  
Atreida de malista dyō, kosmētore laōn:  
Atreidai te kai alloi eŷknēmides Akhaioi,  
hymīn men theoi doien Olympia dōmat' ekhontes  
ekpersai Priamoio polin, eu d' oikad' hikesthai;  
20 paida d' emoi lysaite philēn, ta d' apoina dekhesthai,  
hazomenoi Dios huion hekēbolon Apollōna.

**Клучни зборови:** транслитерација, алфабет, грчки јазик, латинично писмо, стандардизација, консонанти, вокали, дифтонзи, спиритус аспер, интерпункциски знаци, фонетика, издаваштво.

## **SUMMARY**

Valerij SOFRONIEVSKI

### **TRANSLITERATION OF THE GREEK SIGNS**

Because of not having knowledge of the Greek script many people can't „read“ the letters written in this language. Among the publishers in our country and wider in the world there are tendencies for transliteration of the Greek signs with a script that is known to a wide range of readers (Latin). However, because of not having unification, sometimes problems arise with the reading of Greek words treated like this.

The aim of this work is to codify the transliteration of the Greek letters with the Latin alphabet, at the same time having in mind the phonetic rules that relate the two scripts and using the world standards in this field.